

KALAVSZKY ZSÓFIA

A NAGY KIS PUSKIN

(DANYIIL HARMSZ *PUSKINRÓL* ÉS *PUSKIN* CÍMŰ MŰVEINEK ÖSSZEOLVASÁSI KÍSÉRLETE)¹

1936 telén Danyiil Harmsz egy Puskin-tárgyú, életrajzi szöveg megírásába fogott, valószínűsíthetően a *Csizs* című, óvodáskorú és kisiskolás gyerekeknek szerkesztett gyereklap felkérésére. A *Csizs* minden szovjet sajtóorgánumhoz hasonlóan, beleértve más gyereklapokat is (*Murzilka*, *Kosztjor*, *Pionjír*), 1937 elejére készítette elő jubileumi Puskin-számát, amelynek februárban, a költő halálának száz éves évfordulóján kellett napvilágot látnia.² Az 1937 februárjában megjelentetett szovjet gyereklapok mindegyike tartalmazott egy Puskin-életrajzot (a kisebbeknek a gyermekkor és a liceum időszakát mutatták be, a nagyobbaknak szólók, pl. a *Pionjír* a fiatal felnőtt költő életére is kitértek), továbbá Puskin-verseket, -arcképeket közöltek (elsősorban a gyerek költő arcképét), a *Murzilka* és a *Kosztjor* pedig több oldalon keresztül szerepeltette a szovjet gyerekek alkotásairól készült fotókat, a költőt formázó gyurmaszobrokról, rajzolt és festett képekről tudósított, melyek közé gyerekek által írt lírai és epikai műveket szerkesztettek (ld. pl. a *Puskin- napok tiszteletére* vagy a *Puskin halálára c.* verseket, illetve a költő életéhez kapcsolódó meséket, elbeszéléseket).

Annak ellenére azonban, hogy szinte bizonyosan Harmsz feladata volt a *Csizs* emlékszámában a költő életrajzának a megírása, a nyitóírásnak a szerzője, annak kiléte máig találgatásra ad okot. A szöveg tudniillik, amelynek címe: *Puskin gyermekéveiről* (О детских годах Пушкина), végül a szerző megjelölése nélkül jelent meg, és korántsem egyértelmű, hogy Harmsz a szerzője. A költő kézírásával, illetve autorizációjával a publikált művel azonos tartalmú kézirat nem maradt fenn (a kutatók eddig nem találtak ilyet), ugyanakkor Harmsznak a Puskinszkij Dom (Orosz Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete) kéziratarchívumában legalább két, az újságban megjelent életrajzi vázlatnál néhol szövegszerűen is egyező írása olvasható.³

Anatolij Alekszandrov a Harmsz-kéziratok első ismertetője azt valószínűsíti, hogy a költő 1936 decemberében nehezen birkózott meg a felkéréssel (АЛЕКСАНДРОВ 1980: 78). A félbehagyott, illetve publikálatlan írások alapján úgy véli, hogy Harmsz egy ún. *populjarnij ocserket* ('népszerűsítő, ismeretterjesztő vázlatot') szeretett volna írni Puskinról (vagy ezt kívánták a költőtől – K. Zs.), a fennmaradt kéziratok pedig arról tanúskodnak, hogy Harmsz (sikerületlenség vagy elégedetlenség okán?) többször nekifutott a feladatnak.⁴ Azt mondhatjuk, hogy próbálgatta a műfajokat, kísérletezett: fennmaradt egy írása, amely egy felnőtt és egy gyerek közötti *beszélgetés* Puskinról (ez *Puskin* címen majd csak 1987-ben lát napvilágot) és egy másik, amely a költőről szóló *ünnepi beszéd* műfajához közelít (ezt a jelenlegi kiadások a jegyzetek között teszik közzé cím nélkül). Tegyük hozzá, hogy a költő ugyanezen napokban fejezi be a *Puskinról* című („Nehéz bármit is...”), felnőtteknek szóló miniatúráját is, és éppen Alekszandrov feltételezi azt is, hogy az *Anekdóták Puskin*

¹ A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa. Írásomban két orosz Harmsz-kiadásból is dolgozom, ezeket jelölöm. Az idézeteket a saját fordításomban közlöm, ahol nem, ott feltüntettem a fordító nevét.

² Ld. a *Pionjír* és a *Murzilka* 1937 eleji számait.

³ *Puskin* címmel csupán ötven évvel később, 1987-ben látott napvilágot a *Murzilka* című gyereklap hatodik számában.

⁴ Harmsz felesége a visszaemlékezésiben így jellemzi a férje és a gyerekirodalom viszonyát, illetve a férje hozzáállását a gyerekirodalmi szövegekhez: „Hallottam olyan véleményt, hogy amit Dánya gyerekeknek írt, csupa fércmű, amit a kisujjából rázott ki, hogy ez csak pénzkereset volt a számára. Természetesen szerettem volna nyomtatásban látni azt is, amit a felnőtteknek írt, s amit annyira fontosnak tartott. De egyáltalán nem gondolom, hogy a gyerekeknek fércműveket írt. Legalábbis én még célzást sem hallottam tőle soha ilyesmire. *Nagyon is komolyan vette a gyerekirodalmat.* A Jozs [Sün] és a Csizs [Csiz] szerkesztőségébe járt be Marsakhoz... Soha nem vettem észre rajta, hogy egy pillanatig is zavarta volna, hogy gyermekírónak tekintik. Aztán meg, ha tényleg vacakságokat írt volna a gyerekeknek, miért szerették annyira a verseit meg a meséit? Én ezt nem hiszem. Ha ő maga nem talált volna örömet abban, hogy gyerekeknek ír, akkor aligha tudott volna olyasmit létrehozni, ami annyira tetszett nekik. Mikor a gyerekeknek írt, nemhogy a kisujjából rázta ki a verseket, de *inkább nagyon sokat bajlódott velük*” DURNOVO 2012. Kiemelés tőlem – K. Zs. Az interjú 1996-ban készült, 2001-ben jelent meg először orosz nyelven.

életéből című hétrészes ciklusát is ekkor írja.⁵ Egyértelmű tehát, hogy Harmszot ezekben a hónapokban kifejezetten foglalkoztatták a Puskinról való megszólalásmódok lehetőségei gyerekeknek és felnőtteknek egyaránt. Különösen izgalmas továbbá, hogy az író tisztában volt a cenzurális elvárásokkal, ahogy azokkal a hivatalos kultúrpolitikai szövegekkel is, amelyek a 30-as évek elejétől Puskin az új szovjet kultúra központi szimbólumává tették, és nyilvánvalóan tájékozott volt a jubileum körüli, a teljes lakosságot mozgósító felhajtás legkülönbözőbb eseményeiről is. Miközben a gyerekeknek szánt írása esetén bízhatott benne, hogy az megjelenhet, az ezzel egyidőben, a felnőtteknek írtaknál, amelyek nem kerülhettek nyomtatásba, feltételezhetjük, hogy esztétikai szempontból szabadabb lehetett, hiszen tudta, hogy azokat a cenzúra semmi esetben sem fogja átengedni. Ekkor már évek óta kizárólag gyereklapokban publikálhatott.

Végül a kéziratok ismeretében egyértelmű, hogy 1937-ben egyik írását sem közölték.

Az 1997-es orosz Harmsz kritikai kiadás nyújtott betekintést először az író gyerekek számára írt műveinek összegyűjtött korpuszába, kommentárokkal és textológiai megjegyzésekkel kísérve a közreadott szövegeket, ugyanakkor csupán egyetlen félbehagyott vázlatot közölt a jegyzetek között, miközben Alekszandrov az írásában még további egy meglétét sejteti.⁶ A kritikai kiadás kommentárjainak szerzője, a neves Harmsz-kutató, Valerij Szazsin megjegyzi, hogy bár Alekszandrov szerint a *Csizs*-ben publikált életrajzi vázlat a kimutatott szövegegyezések következtében valószínűsíthetően Harmsz alkotása, ő maga azonban inkább a *Csizs*-szerkesztőség kollektív erőfeszítéseinek tulajdonítja azt, illetve úgy véli: a szövegek közötti hasonlóságok csupán abból eredhetnek, hogy Harmsz és a szerkesztőség ugyanazon forrásokat használ(hat)ta fel a maga Puskin-életrajzához megírásához (САЖИИ 2011b: 299). Puskin-kutatóként helytállóan tartom Szazsin utóbbi feltételezését, tudniillik Puskin gyerekkoráról (azaz a líceumban töltött éveit megelőző időszakról) rendkívül kevés memoárjellegű forrás maradt fenn, ezek pedig éppen ekkor, nagy figyelemmel övezve (a 19. századi, rendkívül nehezen hozzáférhető, első megjelenésük után, most széles körben hozzáférhető módon) jelentek meg.⁷ Egyértelmű, hogy Harmsz és kollégái ismerték, és felhasználták ezeket, nevezetesen Puskin nővérének, Olga Pavliscsevának, Puskin öccsének, Lev Puskinnak, illetve Puskin líceumi társának, Szergej Komovszkijnak a visszaemlékezéseit.⁸ Az 1937-es gyereklapok mindegyike (*Csizs*, *Murzilka*, *Pionýr*) a jubileumi Puskin-számuk életrajzi vázlatának megírásához ebből a három forrásból dolgoztak, jól felismerhető módon teljes bekezdések, mondatok jelöletlen, szó szerinti átemelésével. A Harmsz kritikai kiadásban publikált kéziratok elemzése alapján a *Csizs*-ben megjelent életrajzi vázlat véleményem szerint csupán nagyon áttételesen tulajdonítható Harmsznak, a szöveg, amennyiben azt feltételezzük, hogy annak akár csak első variációját Harmsz írta is, jelentős átdolgozáson esett át, és éppen az OBERIU-csoport tagjára jellemző elemeket távolították el belőle.

A legjelentősebb eltérést a kéziratok és az újságbeli, életrajzi vázlat között a problematika és a perspektíva finom, ugyanakkor határozott különbségében látom. Míg a *Csizs*-ben publikált életrajzi

⁵ „Возможно, что «Анекдоты из жизни Пушкина» (Литературная газета, 1967, № 47, 22 ноября) были написаны Хармсом в то же время, что и очерк для «Чижа». Только очерк писался всерьез и на исторической основе, а в «Анекдотах» пародировалась серия нелепых обывательских рассказов о Пушкине» (АЛЕКСАНДРОВ 1980). А. Т. Nyikitajev is a jubileumot gyanítja a gyerekeknek szóló *Puskinról* című beszélgetés, a *Puskinról* című („Nehéz bármit is...”) miniatúra és az *Anekdóták* keletkezésének hátterében. Ld. НИКИТАЕВ 1994: 51.

„Эти анекдоты были созданы в период подготовки к годовщине смерти Пушкина, что демонстрирует отношение Хармса к детской литературе. В это время Хармс работал над сочинением для детей биографии великого поэта; эти тексты не будут опубликованы при жизни Хармса” ЖАККАР 1995: 451.

⁶ Alekszandrov 1980-ban nem közölte ezeket.

⁷ A 20. század 20-as éveinek végén, 30-as éveinek közepén Msztyiszlav Cjavlovskij rendezői alá Bartyenyev Puskin-gyűjtésének nagy részét, Borisz Modzalevszkij teszi széles körben ismertté azt a konfliktust, amely Pavel Annyenkov, Puskin első biográfusa és Pjotr Bartyenyev között az 1850-es évek közepén éppen a Puskin-gyermekkoráról gyűjtött adatok kapcsán robbant ki. Ld. МОДЗАЛЕВСКИЙ 1929; БАРТЕНЕВ 1925.

⁸ Szergej Komovszkijnál (Puskin líceumi társánál) őrződött meg a versírás közben a tolla szárát rácsáló Puskin képe. Ez olvasható ugyanabban az 1936-os gyűjteményben, amely Lev Puskin (Puskin öccse) visszaemlékezéseivel kezdődik. Olga Pavliscseva (Puskin nővére) visszaemlékezéseiben találjuk a jelenetet a feldühödött Puskinról, aki a kályhába veti a saját füzetét, miután kinevetik a verseit, és szintén itt szerepel Puskin mondata: „Nem kell vicсорogni!”. Ugyancsak a nővér emlékszik vissza arra is, hogy a bátyja színielőadásokat tartott neki, vagy hogy fiatalon Homéroszt olvasott stb. 1854-ben Pjotr Bartyenyev publikálja első ízben ezeket a részleteket (БАРТЕНЕВ 1854). A 20. század 30-as éveiben először 1936-ban jelentek meg itt: ПУШКИН 1936. Ma Olga Pavliscseva visszaemlékezéseit a Puskin-kutatás forráskritikával kezeli. Ld. erről ЗАГИДУЛЛИНА 2001; ХВОСТОВА 2018.

vázlat egy *monologikus*, ismeretterjesztő, informatív, rövid összefoglaló Puskin gyerekkoráról, amely *időtlenességében, személytelenségében* hűen követi a fent említett 19. századi forrásokat, addig a bizonyítottan Harmsznak tulajdonított szövegek a *dialogikusság* felé lépnek el: bennük a múltnak, Puskin gyerekkorának ismertetése a *jelen* és a *múlt* párbeszédében épül fel. Ez megnyilvánul a reáliák szerepeltetésében (ilyen pl. a gőzhajó) vagy az olyan apróságokban, mint hogy Harmsz gyerek-Puskinja nem a tollszárat, hanem a ceruzavéget rágja versírás közben, illetve abban is, hogy az 1937-es ünnepségek egyik lózungját (illetve annak problematikáját) – ez a „közöttünk *élő* Puskin” – is becsempészte a költő a szövegébe.⁹ Ezen írások továbbá *személyesek* is abban a tekintetben – így az ún. „én Puskinom” szövegek csoportjába is sorolhatóak –, hogy súlypontjaik egyértelműen tanúskodnak az írójukat, azaz a Harmszot foglalkoztató kérdésekről (a *versírás* nehézsége, a *vers születésének* körülményei, továbbá a költő *kettős* – életbeli és szimbolikus – *megszületése*. Ld. Puskin kamaszként már verseket ír, azaz költő, ugyanakkor „hivatalosan”, az irodalomtörténeti emlékezet szerint majd Gyerzsavin, az idős poéta avatja költővé a liceumi vizsgán).

Amennyiben elfogadjuk Alekszandrov feltételezését, miszerint Harmsz nehezen boldogult a Puskin-ocserk megírásával, azt mondhatjuk: a nehézség valószínűleg annak a perspektívának és diszkurzív térnek, azaz a beszélőnek és a műfajnak a megteremtése és a megtalálása volt, amely alkalmasnak látszott a költő saját, poétikailag önazonos Puskin-értésének nyelvi kifejezésére, amely nem a központilag előírt, kincstári kultusz szólamaiból és bevett paneljeiből épül, ugyanakkor Puskin költői (Harmsz által is elismert) nagyszerűségét egy gyerek számára érthetővé teszi. (Szeretném kiemelni: Harmsz gyerekeknek írt szövegeinek egyik legfundamentálisabb sajátossága, hogy beépítik gyerekbefogadóiknak elvárásrendszerét, horizontját.)

Harmsz megoldása végül a gyerekek perspektívájának a megteremtése, megszólaltatása volt egy kisgyerekekkel történő *spontán beszélgetés* (egy fiktív szóbeli szöveg lejegyzése) formájában, ahol a szerző a *naivitáshoz* tért vissza.¹⁰ Harmsz számára az *egy gyerekekkel való beszélgetés imitációja* lehetőséget adott a költői világlátással rokon, gyermeki látásmód működtetésére, másrészt – ezt csupán irodalom- illetve kultusztörténeti szempontból jegyzem meg – a kultikus tudásközvetítés egy alpműfaját idézte meg, az információ-átadást a didaktikus-nevelő céllal vegyítő *beszédét*, amely az 1880-as évektől, de még inkább 1899-től egyszerű, számos esetben lebutított formában közölt Puskinról információkat a költőt egyáltalán nem ismerő analfabéta, félalfabéta tömegek számára íródott ingyenes vagy olcsó brossúrákban. Fontos azonban, hogy megidézte, de nem imitálta, elmozdult a monologikus műfaji előzménytől. Erre egyértelmű bizonyíték, hogy Harmsz – ma már csupán a kritikai kiadások kommentárjaiban olvasható – cím nélküli, gyerekeknek írt másik Puskin-írása az *ünnepi beszéd* retorikai alakzatai szerint épül fel. Bár a szöveg a Harmszra jellemző, ún. túlazonosulás alakzataival, a hiperkorrekt imitativ elemekkel és túlzó érzelmi diszpozíciójával (ld. lelkesültség) már-már az ünnepi beszéd travesztiájává válik, a szerző mégsem ezt az utat választotta – értsd nem travesztiát, nem szatírárt akart írni –, az írását félbehagyta és a dialogikusság, a *beszélgetés* műfaj irányába lépett tovább.¹¹ Lássuk, hogyan!

Harmsz: *Puskin* (1936. december 18.)

„Egy napon odalépett hozzám Kirill és azt mondta:

- Tudom kívülről a „Felhő felhőt gyúrva jajgat, /szélörvény és hóvihar...”-t.
- Nagyon helyes – válaszoltam. – És teszik neked ez a vers?
- Tetszik – mondta Kirill.
- És tudod, hogy ki írta? – kérdeztem Kirillt.

⁹ Az 1937-es Puskin-jubileum markáns ideológiai súlypontjairól, így az „élő Puskin” és az „emlékmű Puskin” szemlélet egyidejűségéről lásd KALAVSZKY 2021.

¹⁰ Az infantilizmus, az örület vagy az életkorból fakadó nem-tudás a hatalom számára megbocsájtható, elfogadható, negligálható, esetleg megtűrt, illetve értelmezhetetlen, nem érvényes megszólalás.

¹¹ Érdemes itt idézni Harmsztól e részletnek az *ünnepi beszéd* műfajában megírt, kéziratban maradt variációját, hogy plasztikusan érzékeltessük azt a „keresést”, amely Harmsz Puskinról való megszólalásmódját jellemezte: „Éppen száz év telt el azóta, hogy meghalt Puskin, de Puskinnál jobban senki sem tudott verset írni. Puskin verseit olvassuk és kívülről megtanuljuk. És az, aki sok Puskin-verset tud kívülről, az ügyes! Ha egyetlen egy Puskin-verset sem tudsz kívülről, azonnal keress elő valahonnan néhányat, és tanuld meg akármelyiket kívülről. És ha nem tudod, hogy hogyan hívják Puskit, akkor jegyezd meg, hogy őt Alekszandr Szergejevicsnek hívják. Jegyezd meg, hogy amikor Puskin kicsi volt, volt neki egy dajkája, Arina Rogyionovna....”.

- Tudom – mondta ő.
- Ki? – kérdeztem Kirillt.
- Puskin – válaszolta Kirill.
- És érted, hogy miről szól? – kérdeztem én.
- Értem, – válaszolta Kirill – egy házikóról és egy öreg néniről.
- És tudod, hogy ki az az öreg néni? – kérdeztem én.
- Tudom, – mondta Kirill – ez Katya nagymama.
- Nem, – mondtam én – ez nem Katya nagymama. Ezt a nénit Arina Rogyionovnáknak hívják. Ő Puskin dajkája.
- És minek volt Puskinnak dajkája? ...
- [...]
- És ki az a Puskin?
- Hogyan, te megtanultad Puskin versét kívülről és nem tudod, hogy ki ő? – mondtam én. – Puskin híres költő. Tudod, hogy ki az a költő?”

A már-már *idiotisztikusnak* tűnő szöveg műfaja párbeszéd, amelyben a gyerek nézőpontja tisztán megjelenik. A szöveg diszpozíciója számos, egy „felnőtt szövegben” elképzelhetetlen állítást, megoldást megenged. Elhangozhatnak „butaságok” Puskinról, a beszélő életkorából fakadóan be lehet vallani a Puskinról való „tudatlanságot”: azt, hogy nem ismeri, mit jelent a líceum szó, elhangozhat a közhelyes definíció, hogy a „költő, az, aki verset ír”, és ki lehet mondani azt a vágyunkat, hogy az „élő Puskin” akarjuk látni, miközben elhangzott, hogy régen élt. (Lásd a stilisztikai, retorikai és szemantikai hasonlóságokat Mihail Zosczenko műveletlen, tudatlan kisember-beszélőjével, illetve házmesterével!¹²) A gyerek kvázi *badarsága, tudatlansága* – azt hiszi: a líceum szó a gőzhajtót jelenti, vagy: ha a *kisgyerek* Puskinról beszélünk, akkor ezzel egyidőben nem állíthatjuk, hogy ő *nagy is* – rámutat, hogy a gyerekgondolkodás a felnőtt nyelv „logikátlanságait”, a közmegegyezésen alapuló, szemantikai megfeleléseket aknázza alá. (Ld. a gyerekekben felmerülő kérdéseket: Puskinról miért mondod, hogy nagy költő, ha az előbb mondtad, hogy kis Puskin?; Ne mondd, hogy láttad Puskin, és én is megnézhetem az újságban, ha halott!)

Kirillnek, a kisfiúnak az érdeklődését végül annyira felkelti a beszélgetés, hogy bár el kéne mennie sétálni, mégis a szobában marad, kényelmesen elhelyezkedik a fotelben, és tovább kérdezősködik Puskinról: *lelkesültté válik, azonosul a téma tárgyával.*

A gyerek Puskin életéről szóló beszélgetés egy költő és egy gyerek között a „Felhő felhőt gyúrva jajgat...” kezdősorú, azaz a *Téli este* című Puskin-vers apropóján bontakozik ki, amely az 1930-as években az egyik, ha nem a legismertebb Puskin-vers volt. A szöveg ismertségét – ez nem feltétlenül kapcsolódott össze szerzőjének ismeretével – már a 19. század utolsó két évtizedében detektálni lehetett, hiszen az közköltészeti utakon a legkülönfélébb dalgyűjtemények állandó darabja volt, ráadásul az oktatáspolitikai is segítette széleskörű ismertségét, hiszen mind a cári, mind a koraszovjet kultúrpolitika engedélyezte, hogy a szöveg bekerülhessen a tankönyvekbe.¹³

A vers epikus magja, hogy a kinti vihart (értsd: általában véve a fenyegető, a félelmetes, a kaotikus létet) a benti meghitt beszélgetés a *múltról*, a *mesélés* feledteti. Kirill és a szovjet költő/író közötti, a *múltat*, Puskin gyerekkorát felelevenítő beszélgetés újra és újra a *mesélés* és a *versírás* témájához fut ki. A kis Puskin meséssel altató dajka, a lázasan verseket körmölő kis Puskin, a Gyerzsavin előtt verset szavaló kis Puskin, az álmos Gyerzsavin, aki Puskin verseinek hallatán felélénkül, és a *Téli este* című versben a felnőtt költőnek mesélő dajka, a (visszaemlékezések szerint) sétálni nem akaró kis Puskin és a – Puskin kapcsán kibontakozó érdekes beszélgetés miatt – sétálni nem akaró Kirill, az élő Puskin és a múzeumi, a Puskin emlékét őrző tárgyak, mind-mind sokszorozzák és egymásra kopírozzák a fikciót és a realitást, a jelent és a múltat. A költő, aki lelkesedik Puskinért, mesél a Puskinban a jövő költőjét megsejtő, meghatódó, öreg költőről és lelkesedése átragad befogadójára, Kirillre. Harmsz a személyes Puskin-kultuszát, én-Puskinját, Puskin

¹² Mihail Zosczenko *Puskin-émléknepok* (1937) és *Puskin* (1927) című szövegeiről ld. KALAVSZKY 2017; KALAVSZKY 2019.

¹³ Figyelemreméltó és külön elemzésre szorul, hogy Harmsz a *Téli este* című verset szerepelteti: a szövegnek 1937-ben lejegyzett paródiái is léteztek, a mai tudásunk szerint 1830–1917 között (minimum) 47-szer bukkan fel különböző énekeskönyvekben, ezzel pedig a széles tömegekhez eljutó kiadványokban a tíz leggyakrabban publikált Puskin-vers között volt (MEJIBQ 2000).

nagysága előtti tisztelgését,¹⁴ annak megtestesülését a legegyszerűbb, legnaivabb módon egy kisgyerek befogadó bevonásával szólaltatja meg.

Hogy *gondot, nehézséget* okozott a költő-író Harmsznak 1936 telén a *Puskinról való beszéd*, ennek nyomait nem csupán a kéziratok alakulástörténetében látjuk, hanem műveinek beszélői is sokszorosán vallanak erről, még hozzá azzal az abszurd helyzettel kapcsolatban, hogy miként lehet beszélni valakiről valakinek, aki nem tud arról a valakiről (aki ráadásul Puskin) semmit: „Nehéz bármit is mondani Puskinról annak, aki semmit nem tud róla. Puskin hatalmas költő” – írja december 16-án Harmsz a felnőtteknek szóló miniatúrájában.¹⁵ December 18-án pedig a gyerekeknek szánt írásai, vázlatai, nekirugaszkodásai tulajdonképpen ezt a „nehezen”-t *performatív*vá teszik: megvalósítja a Puskinról való beszédet egy gyerekkel, *aki semmit nem tud Puskinról*. „Hogyan, te megtanultad Puskin versét kívülről, és nem tudod, hogy ki ő? [...] Puskin híres költő. Tudod, hogy ki az a költő?” stb. A Puskin mint alak megszólaltatását lehetővé tevő *nyelv megtalálásának nehézsége*, amivel éppen (a fikció szerint is) Harmsz küzd, ráadásul sokféleképpen tematizálódik, például általában véve a versírás gondjaként, ami a beszélgetésben Puskin saját problémájaként is megjelenik, így (sokadszorra) tükröződik a jelenben a múlt: „Volt, hogy (Puskinnak – K. Zs.) nem ment a versírás. Ilyenkor elkeseredettségében rágta a ceruzát, kihúzogatta a szavakat, és újakat írt a kihúzottak fölé, javította a verssorokat, és többször átírta őket. Ám, ha készek lettek, a versei olyan könnyűek és szabadok voltak, hogy úgy tűntek, mintha Puskin azokat mindenféle nehézség nélkül írta volna meg”.¹⁶

A nehézség, amit Harmsz mind a miniatúrájában, mind a beszélgetésben problematizál, a *hatalmas* szó jelentésének ismeretelméleti definiálhatatlanságával kapcsolódik össze (az 1937-es, sztálini Puskin-jubileum egyik legfontosabb célja, konstrukciója a *hérosz*, a *monumentum*, a *nagy* Puskin megteremtése volt), mégpedig a „valaki *ismeretlen*, ugyanakkor *közismert*” fogalmak egyidejű érvényességének perspektívájában. A filozófiai értelemben a valójában senki által *nem ismert* Puskin-élet, illetve -életmű és a tömegesen, *széleskörben ismertté tett* Puskin név (hiszen 1936–37-ben mindenkinek ismernie *kellett* a nevét, még a kisgyerek Kirillnek is) és a *nagyság/híresség/az óriás* fogalmak jelentéseivel kezd el játszani Harmsz (ld. jelentős; hatalmas, felnőtt; maga a levegő; Gogol), és vezeti el az olvasóját miniatúrájában az abszurdig, a *nem-beszédig*, a beszédképtelenségig:

„Nehéz bármit is mondani Puskinról annak, aki semmit nem tud róla. Puskin hatalmas költő. Napoleon kevésbé hatalmas, mint Puskin. És Bismarck Puskinhoz képest levegő. És I. és II. Sándor és III. egyszerűen levegő Puskinhoz képest. Igen, és minden ember levegő Puskinhoz képest, csak Gogolhoz képest levegő Puskin.

És ezért ahelyett, hogy Puskinról írnék, inkább Gogolról írok Önöknek.

Habár Gogol olyan hatalmas, hogy róla még írni is lehetetlen, ezért én mégiscsak Puskinról fogok írni.

De Gogol után írni Puskinról olyan bántó. Viszont Gogolról írni lehetetlen. Ezért én már inkább senkiről sem írok.”¹⁷

És éppen ez, a beszédképtesség elvesztése, a közmegegyezésen alapuló nyelv használatának az érvénytelensége lesz az alapja ciklusának, az *Anekdóták Puskin életéből* szövegeinek is, amely a gyerekperspektívát mint infantilis (jájni, beszélni, növekedni, felnőni képtelen) felnőtt magatartást (ld. az anekdoták kerekesszékes, kövekkel dobálózó, székről lepotyogó Puskinját) merevíti ki.

1937-ben, a mindent leuraló, sztálini Puskin-kultusz kontextusában két (esztétikai, poétikai) út volt járható: vagy a *gyerekperspektíva* (értsd: bolondok, örültek, infantilisok látásmódja) vagy a *nem-beszéd*. Harmsz válaszai ezek voltak.

IRODALOM

¹⁴ M. I. Nazarenko a *Puskinról* című miniatúrában kirajzolódó nagyság fogalom kapcsán így vélekedik: „Harmsz nem vonta kétségbe Puskin nagyságát (velicsije)... ebben Harmsz metafizikája paradox módon egybeesik a szovjet kultúra metafizikájával” (НАЗАРЕНКО 2007).

¹⁵ Szazsin szerint egyértelmű, hogy itt a két szöveg összekapcsolódik. Ld. „В наст. тексте, по-видимому, своеобразно сублимировались те затруднения, которые Хармс в эти дни испытывал в работе над рассказом о Пушкине для «Мурзилки»” (*sic!* для «Чиж!» – megj. tőlem. K. Zs.) (ХАРМС 2011a: 403).

¹⁶ ХАРМС 1997: 190–197.

¹⁷ HARMSZ 2013. Az eredeti szöveg első megjelenése: *Cahiers du Monde et soviétique* 1985. XXVI.

- DURNOVO 2012 = DURNOVO, M. *Marina Durnovo – Férjem, Danyiil Harmsz.* (Ford. Szilágyi Ákos) In: Kétezer, 2012/7–8. 99–110.
- HARMSZ 2013 = HARMSZ, D. *Danyiil Harmsz írásai, Puskinról* (Ford. Szabó Kata) In: Tiszatáj, 2013. augusztus.
- KALAVSZKY 2021 = KALAVSZKY ZS. *Платт, Дж. Б. Здравствуй, Пушкин! Сталинская культурная политика и русский национальный поэт. Санкт-Петербург, 2017, Helikon* 67, 4 (2021): 694–700.
- KALAVSZKY 2019 = KALAVSZKY ZS. „Kitelepítve, avagy a totális Puskin: Mihail Zoscsenko egy Puskin-humoreszkje 1927-ből”. In: Szabó T., Szili S. (Szerk.) *Egyéni és kollektív identitások. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában IX. : a 2019-es tudományos felolvasóülés anyaga.* Szombathely, 2019. 205–215.
- KALAVSZKY 2017 = KALAVSZKY ZS. *Puskinból Lenin, Lenintől Puskin: A Puskin-kultusz nyelvi és rituális elemei két, 20. századi orosz elbeszélésben.* Műhely: kulturális folyóirat, 4 (2017): 4–8.
- АЛЕКСАНДРОВ 1980 = АЛЕКСАНДРОВ А. А. *Материалы Д. И. Хармса в рукописном отделе Пушкинского Дома // Ежегодник рукописного отдела Пушкинского Дома на 1978 год, 1980.* 64–79.
- БАРТЕНЕВ 1854 = БАРТЕНЕВ П. И. *Александр Сергеевич Пушкин: Материалы для его биографии. Глава 1-я: Детство.* Литературные прибавления к «Московским ведомостям». 1854. №71.
- БАРТЕНЕВ 1925 = БАРТЕНЕВ П. И. *Рассказы о Пушкине, записанные со слов его друзей П. И. Бартеневым в 1851-1860 годах.* Москва: М. и С. Сабашниковы, 1925.
- ПУШКИН 1936 = *Воспоминания О. С. Павлицевой // Пушкин. Летописи Государственного литературного музея, Москва, 1936.* 443–465.
- ЗАГИДУЛЛИНА 2001 = ЗАГИДУЛЛИНА М. В. *Формирование основного свода воспоминаний о Пушкине // Вестник Челябинского университета. Серия Филология, 1 (2001): 59–73.*
- МЕЛЬЦ 2000 = МЕЛЬЦ М. Я. *Поэзия А. С. Пушкина в песенниках 1825-1917 гг. и русском фольклоре. Библиографический указатель.* Studiorum Slavicorum Monumenta 18. Санкт-Петербург: Изд-во „Дмитрий Буланин”, 2000.
- МОДЗАЛЕВСКИЙ 1929 = МОДЗАЛЕВСКИЙ Б. Л. *Работы П. В. Анненкова о Пушкине // Б. Л. Модзалевский, Пушкин, Ленинград: Прибой, 1929.* 275–398.
- НАЗАРЕНКО 2007 = НАЗАРЕНКО М. И. *Конструирование биографий в исторических анекдотах (Д. Хармс, Н.Доброхотова и В.Пятницкий) //Русская литература. Исследования: Сб. науч. трудов, 11. Киев: БИТ, 2007.* 159–170.
- НИКИТАЕВ 1994 = НИКИТАЕВ А. Т. *Пушкин и Гоголь (Об истории сюжета) // Литературное обозрение, 9–10 (1994): 49–51.*
- САЖИН 1997 = САЖИН В.Н. *Комментарии // Даниил ХАРМС, Даниил Иванович Хармс. Произведения для детей, Даниил Иванович Хармс. Полное собрание сочинений 3. СПб.: Академический Проект, 1997.*
- ХАРМС 1997 = ХАРМС Д. *Пушкин // Даниил ХАРМС, Даниил Иванович Хармс. Произведения для детей, Даниил Иванович Хармс. Полное собрание сочинений 3. СПб.: Академический Проект, 1997.* 190–197.
- ХАРМС 2011a = ХАРМС Д. *Новая анатомия.* Ред. В.Н. САЖИН. Даниил Хармс. *Собрание сочинений в трех томах 2.* Санкт-Петербург: Азбука, 2011.
- ХАРМС 2011b = ХАРМС Д. *Тигр на улице.* Ред. В. Н. САЖИН. Даниил Хармс. *Собрание сочинений в трех томах 3.* Санкт-Петербург: Азбука, 2011.
- ХВОСТОВА 2018 = ХВОСТОВА О. А. *П. И. Бартенева и П. В. Анненкова в работе над материалами для биографии А. С. Пушкина // Известия Саратовского университета. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика 18, 3 (2018): 275–279.*